

Debat

Kommentar til en artikel

I *Politica* nr. 3 1985 har Jørn Loftager en artikel, der søger at klassificere to hovedretninger inden for post-industrialismeteorierne: "serviceteoretikerne" og "industrialismekritikerne". Det er en rammende karakteristik, når kriteriet for klassifikationen er en positiv versus en negativ holdning til det post-industrielle samfund. Men med placeringen af Daniel Bells bog *The Coming of Post-industrial Society* udelukkende blandt "serviceteoretikerne" efterlades læseren i en undren over, at netop denne bog gang på gang anvendes som henvisningsmateriale hos post-modernisterne. Er det fordi, den postmodernistiske strømning er nykonservativ, eller kan Daniel Bell også læses på en anden måde end Jørn Loftagers?

Dette debatindlæg lægger op til en lidt anden læsning, der også får epistemologen Daniel Bell frem i lyset. Det er netop den side af ham, der har muliggjort, at en post-moderne filosof som J. F. Lyotard har kunnet bruge ham i sit studium af videns tilstand i den post-moderne tidsalder (Lyotard, 1982).

Hermed ikke være sagt, at betoningen af samfundsteoretikeren Daniel Bell – som Loftager gør det – ikke er relevant. Det er en svaghed ved Lyotard og mange andre post-modernister, at begrebet om det post-moderne samfund ikke i egentlig forstand udvikles. Så at sige er den akademiske arbejdsdeling i fuld flor her, al den stund at samfundsteorien uden videre accepteres.

Service eller undertrykkelse?

Det er inspirerende, at Jørn Loftager i sin behandling af post-industrialismeteorikere skarpt sonderer mellem henholdsvis "serviceteoretikere" og "industrialismekritikere". Serviceteoretikerne – det er her Daniel Bell skal findes – anskuer det post-industrielle samfund som en kulmination på det industrielle samfund, som dets overflodsprodukt. Her er den teknologiske udvikling nået så vidt, at hovedparten af ressourcerne kan koncentreres om materiel velstand generelt. Heroverfor står sidste skud på stammen af industrialismekritikere. Det er teoretikere som A. Gorz og I. Illich, der ikke begrunder den post-industrielle forandring, "med henvisning til et problemsæt der er løst, men til et kompleks af vanskeligheder, der er skabt af en industrialistisk udviklingsform". De fokuserer begge "på den undertrykkelse af enkeltindividet, der følger med såvel statens som markedets udbredelse".

Det er således hos den anden tendens, at man ifølge Jørn Loftager skal finde industrialismekritiske overvejelser. Han tegner et omrids af den overordnede teoridannelse omkring industrisamfundskritikken, der afrundes med en behandling af industrialismens økonomibegreb. Særlig interessant er hans kritik af BNP som velfærdsindikator.

Det er en pointe, at disse kritiske betragtninger peger i retning af et lidt andet begreb om det post-industrielle samfund end serviceteoretikernes – i særdeleshed Bells. Loftager mener at kunne pege på muligheden af ”en i genuin forstand post-industriell nyudvikling, al den stund at industrisamfundet som samfundsform (også i serviceudgaven) er karakteriseret af den modsatrettede tendens”.

At læse Daniel Bell

Tilbage står spørgsmålet om, hvorfor post-modernister så bliver ved med at henvise til en serviceteoretiker som Daniel Bell, en tilsyneladende naiv, konservativ, optimistisk Harvard-professor. Fordi post-modernisterne selv er nykonservative, kunne det umiddelbare svar lyde. Men det forekommer for nemt.

Spørgsmålet er, om det er fyldestgørende udelukkende at placere Daniel Bell i forlængelse af 1950ernes velfærdsøkonomer – som J. K. Galbraith og J. Burnham? (jfr. Nielsen, 1986). Eller må det siges, at også Bell leverer ansatser til en industrialismekritik?

Jeg mener det sidste er tilfældet. Det er min hovedindvending mod Loftagers karakteristik, at han ikke får dette sidste aspekt hos Bell med og således efterlader læseren i en undren over, at *The Coming of Post-industrial Society* er forblevet standardværket inden for området. Jeg vil derfor i det følgende præsentere Bells kritik af BNP ikke alene som velfærdsindikator men også som politisk styringsinstrument.

Epistemologi

I sin behandling af BNP leverer Bell en epistemologisk funderet kritik, der understreger begrænsningerne i den økonomiske videnskabs rationalitetsbegreb. Med afsæt i debatten om rationalitetens krise, sonderer han mellem rationalitet forstået som *funktionel* – det er teknokratisk tænkning – og som *fornuft* (reason).

Efterkrigstidens nationaløkonomiske tiltag ses som eksempel på en teknokratisk planlægningsstrategi, idet nemlig teknisk økonomi er vævet sammen med offentlig politik. Ved BNP-konceptets introduktion i 1945 opstod generelle målsætninger om fuld beskæftigelse, retten til arbejde osv., der kaldte på etableringen af centrale økonomiske råd. Bell fremhæver ”The McNamara Revolution”, der medførte en rationalisering af regeringsstrukturen. Nøgleideen var ikke kun at forøge omkostningseffektiviteten, men at vurdere værdien af et givet våbensystem i forskellige programtyper og målsætninger.

Hermed banede ”The McNamara revolution” vejen for en mere omfattende programbudgettering, The Program Planning Budget System (PPBS). Bell peger på nogle fundamentale svagheder ved dette system, der indikerer, at mere og mere af magthavernes magt bliver ikke-intentionel. Det forhold at regeringsstrukturen undergår en rationalisering, ved at teknisk økonomi bliver en integreret del af offentlig politik, medfører et tab af evne til at vurdere den sociale værdi af ét program over for et andet.

”Et programbudgetteringssystem kan således sammenfatte betingelser for den amerikanske regerings uddannelsesprogram. Men vanskelighederne opstår når man vil gå et skridt videre og prøve at finde frem til ... den sociale værdi af et program i forhold til et andet. For eksempel kan forsvarsudgifter udgøre hovedlinien i et føderalt bud-

get, fordi – inden for nytteteoriens sprog – forsvaret konstituerer en "single-peaked preference curve". Det ser imidlertid anderledes ud, når en sådan hovedlinie ikke eksisterer. "Hvad med de situationer, hvor der ikke hersker disse overensstemmelser – inden for videnskabspolitikken, socialpolitikken eller velfærdspolitikken. Hvordan kan man så beslutte? Når folk har forskellige værdinormer, hvordan kan man så vælge? Hertil har den teknokratiske synsvinkel ikke noget svar" (Bell, 1973: 358, min oversættelse).

Introduktionen af PPBS beskriver altså en overgang til rationalitet forstået som funktionel, det er teknokratisk tænkning, hvor kriteriet for økonomisk tænkningens anvendelighed er effektiviteten. Det drejer sig ikke om at få indsigt i de sociale følger af et program, men om at forøge ydeevnen i forhold til en overordnet målsætning. I det industrielle samfund udgør militæret en vigtig instans, idet samfundet må betragtes som en "Wehrwirtschaft" – et mobiliseret samfund. En væsentlig budgetteringsmålsætning ligger følgelig i et effektivt forsvar.

Det post-industrielle samfund er derimod ikke karakteriseret ved samme entydighed i overordnede målsætninger. Der er opstået en "managed economy", et velfærdssamfund. Ligesom i det industrielle samfund er det fortsat den teknokratiske tænkning der udgør magttænkningen. Og denne situation opfatter Bell som problematisk. Den kalder på et andet rationalitetsbegreb, nemlig rationalitet forstået som fornuft. Dette findes i det politiske.

Bell og Lyotard

Når Bell læses epistemologisk bliver det straks nemmere at forstå hans centrale placering hos post-modernisterne. Faktisk tager Lyotard afsæt i præcis den problemlokalisering, der peger på videns tilstand i det post-industrielle.

Lyotard vil i sin bog vise, at viden i post-industrielle samfund allerede har antaget en efterrationalistisk form. Der er en forskel i Bells og Lyotards argumentation. Bell taler ikke om egentlige efterrationalistiske tankeformer som Lyotard gør det. Han sporer godt nok begrænsninger ved teknokratisk tænkning, men han forestiller sig altså muligheden for en kompensation i fornuftstænkningen, som den gør sig gældende i det politiske.

Det er Lyotards pointe, at fornuftstænkningen og det politiske ikke længere kan optræde som referent med "de store fortællingers sammenbrud". Den videnskabelige viden – eller den rationelle tænkning, forstået som funktionel – kan ikke længere legitimere sig selv. Det modernes egentlige paradoks består i, at videnskaben er henvist til en art metafortælling, en historiefilosofisk kerne, der er uforenelig med dens metodologiske kriterier.

Det post-industrielle og det post-moderne

Så vidt om forbindelsen mellem Bell og Lyotard. Tilbage står spørgsmålet om relationen mellem det post-industrielle og det post-moderne. Inden for denne kommentars rammer er det ikke muligt at give endelige bud. Jeg har med behandlingen af Bell søgt at vise, at der ikke umiddelbart er kongruens. Det drejer sig om at finde frem til den rette nøgle. Ved at pege på epistemologien vil jeg hermed opfordre samfundsteoreti-

kere til at vove pelsen i debatten om det post-moderne. Debatten trænger i høj grad til at blive korrigeret af samfundsteoretikere, især den del der har været domineret af humanisters altfavnende opgør med oplysningsfilosofien og marxismen. Men omvendt så er jeg sikker på, at samfundsteoretikere kan hente noget nyt ved i højere grad at tænke epistemologisk.

Anni Greve

Replik

I sin kommentar efterlyser Anni Greve en mere nuanceret fremstilling af Daniel Bell, end den hun kan finde i min artikel "Post- eller super-industrialisme" i *Politica* nr. 3 1985. Blandt andet peges på, at en del af den kritik af industrialismens økonomibegreb, jeg der præsenterer, kan hente støtte i Bells *The Coming of Post-Industrial Society*. Det skal jeg ikke bestride og ej heller, at det vil være forkert at tillægge Bell en entydig positiv og optimistisk opfattelse af det aktuelle såkaldte post-industrielle servicesamfund og dets fremtidsudsigter.

Imidlertid og som eksplicit angivet i artiklen (s. 361) var hensigten ikke at præsentere bogen i sin helhed og slet ikke Bell som teoretiker. Endvidere var det ikke spørgsmålet om Bells positive eller negative syn på samfundsudviklingen, der stod i fokus. Hovedbestræbelsen var derimod at anholde de hovedargumenter, som Bell fremsætter til begrundelse for påstanden om, at samfundet er undervejs med en transformation af så omfattende dimensioner, at den kan sidestilles med overgangen fra det *traditionelle* landbrugssamfund til det *moderne* industrisamfund.

Og min problematisering af tesen om et post-industrielt brud svækkes ikke af de kritiske overvejelser om henholdsvis BNP som velfærdsindikator og den formelle rationalitets begrænsninger, som Anni Greve trækker frem fra Bells bog. Snarere tværtimod, for grundlaget for disse overvejelser hos Bell er jo netop, at den økonomiske vækst slet og ret som overordnet samfundsmæssig målsætning, der daterer sig tilbage til den industrielle revolution, stadig står ved magt.

De udviklingstendenser, Bell gør sig bekymringer om, er præcis de samme, som sociologerne i 1800-tallet analyserede som typiske for industrisamfundet. Den "The McNamara Revolution", som Anni Greve nævner, karakteriserer Bell selv med henvisning til både Saint Simon og Taylor, og jeg må tilstå, at jeg har svært ved at se, hvordan det kan gøres meningsfuldt at anvende udtrykket det post-industrielle samfund om et samfund, som samtidig hævdes at udvikle sig i retning af det industrielle teknokrati, som Saint Simon allerede forestillede sig (og hyldede!) i begyndelsen af det 19. århundrede. Når Bell taler om "... the emergent technocratic decision-making of a post-industrial society" (1973: 366) finder jeg det mere meningsfuldt, hvis "post-" blev erstattet med et "super-".

Jeg vil dermed fastholde, at teknokratiseringen fremfor at betegne en post-industriel tendens må ses som udtryk for industrialismens fortsatte udfoldelse i samfundstotaliteten; der er tale om kontinuitet, ikke om brud.

Bell er tydeligt nok opmærksom på og lægger også vægt på tendenser – især inden for det kulturelle område – der manifesterer sig imod den teknokratiske hovedstrøm